

БЪЛГАРСКИТЕ ПОВЕЛИТЕЛНИ ДА-КОНСТРУКЦИИ И ТЕХНИТЕ ПРЕВОДНИ АНАЛОЗИ В ИТАЛИАНСКИЯ ЕЗИК

Ружа Манолова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE BULGARIAN IMPERATIVE DA-CONSTRUCTIONS AND THEIR TRANSLATION EQUIVALENTS IN ITALIAN

Ruzha Manolova
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The object of analysis is the Bulgarian *da*-imperative constructions and their functional equivalents in modern Italian. The paper present a brief overview of the previous research conducted by Bulgarian linguists on the nature and the specific features of the constructions and focuses on their semantic diversity. The conclusions are supported by examples excerpted from Bulgarian fiction and their translations in Italian.

Keywords: imperative, analytic form, translation equivalents

Обект на настоящото изследване са българските повелителни *da*-конструкции и техните преводни аналози в съвременния италиански език. Целите на работата са да представим особеностите на споменатите конструкции в българския език и тяхното място в императивната парадигма, както и да потърсим функционалните им еквиваленти в съвременния италиански език, основавайки се на наблюденията си върху таксономичен корпус от преводни текстове.

В хода на анализа сме използвали два метода – *дескриптивен*, чрез който се представят основните значения на *da*-конструкциите, и *съпоставителен*, чрез който се илюстрират различните възможности за превод на тези конструкции от български на италиански език и обратно.

Преди да пристъпим към същинския анализ, ще припомним популярната в нашето езикознание дефиниция на повелителното наклонение (императив): „Повелителното наклонение означава действие, чието извършване трябва да настъпи по волята на говорещото лице. Под „воля“ тук трябва да се разбира не само запо-

вед в тесния смисъл на думата, както обикновено се мисли, но и желание, дори молба“ (Граматика/Gramatika 1983: 367).

Повелителните форми в българския език се разделят на два вида: *прости* (синтетични) и *сложни* (аналитични), макар че „както цяло може да се твърди, че в нашата езикова наука, въпреки подчертаното влияние на традицията, на този етап липсва общоприето становище за състава на императивната парадигма. Единствените повелителни форми, които се приемат безрезервно от почти всички граматисти, са синтетичните форми за 2. лице и сложните форми, образувани с глаголната частица *нека*“ (Чакърова/Chakarova 2009: 32).

Простите (синтетичните) форми се образуват от сегашната основа на глагола с помощта на форматив *-й* или *-и* за 2 л. ед. ч. и *-йте* или *-ете* за 2 л., мн. ч. (пр. *пей, пейте; ходи, ходете*).

Сложните (аналитичните) форми на императива в българския език могат да се образуват от формите за сегашно време на глагола, пред които се прибавят граматичните частици *да, нека (да), дано (да), стига*.

Както е известно, за разлика от ситуацията при синтетичните форми, които са само второлични, сложни императивни форми има за всички лица и числа. Следователно говорещият субект може да изрази волята (или желанието) си за извършване на дадено действие по отношение на всяко лице, включително по отношение на самия себе си или към лице, което не участва в разговора. Съществува дори прогноза, че е възможно формите за повелително наклонение във 2 л. ед. ч. и мн. ч. в бъдеще постепенно да бъдат изместени от съответните им описателни (Харалампиев/Haralampiev 1996). Това предположение на изследователя се основава на наблюдението, че в развитието на българския език от старобългарския период до днес съществува тенденция към отстраняване на синтетичните форми. Това обаче би означавало, че на българския език му предстои да бъде лишен от разнообразието на семантико-функционални отлики между простите и сложните повелителни форми. Това разнообразие е представено подробно от Кр. Чакърова (Чакърова/Chakarova 2002). Като пример от цитирания текст може да посочим една силно експресивна употреба, която е присъща на простите форми на императива, а именно

случаите, в които чрез тези форми говорещият може да изрази укор към адресата за неговата индиферентност по отношение на някакво конкретно действие или несъгласието му да се съобрази с волята на говорещия. Често укорът е придружен със закана, пр. *Еех, смейте са, смейте са*, което по смисъл може да бъде равнозначно на *как може да се смеете; ако продължавате да се смеете, ще ви изгоня**¹. В подобни случаи замяна със синтетична форма би била напълно неуместна – срв.: *Да са смейте** (Чакърова/Chakarova 2009: 36).

По-нататък в изложението ще съсредочим вниманието си върху да-конструкциите, които в повечето описания на съвременния български език биват интерпретирани като „аналитични повелителни модификатори“ (Чакърова/Chakarova 2009). Тези конструкции могат „да изразяват абсолютно всички значения, присъщи на синтетичните повелителни форми“ (В. Маровска, цит. по Чакърова/Chakarova 2009: 34), но и да изпълняват специфични семантични роли. В гореспоменатия текст Кр. Чакърова прави заключението, че „те са в най-висока степен вариабилни във формално отношение“ (Чакърова/Chakarova 2009: 34), и обособява няколко групи значения, които ще представим и тук.

• Употребата на да-конструкциите може да носи **строго повелително значение**. Изказвания от този тип обикновено са „емоционално маркирани“ (Р. Ницолова, цит. по Чакърова 2009: 34), а интересното е, че заповедта може да бъде изразена и чрез глагол в 1 л. ед.ч. Например родител може да се обърне към детето си на училищна възраст с *Да не съм чул, че си избягал от час!*². Категоричността на волеизявата може да се смекчи, когато се говори за действие в по-далечно бъдеще, защото то не изисква незабавна реакция. Да-конструкцията може да бъде употребена и за индиректна подбуда към трето лице. Такива употреби се срещат в официалните функционални сфери на езика, където адресантът и адресатът имат обобщен характер, срв.: *Да се намери стойността на x, за която лицето на пълната повърхнина на*

¹ Тук и по-нататък в изложението примерите са от цитираната монография на К. Чакърова и ще бъдат отбелязвани със знака *. Там, където сме използвали авторски примери, сме отбелязвали това под линия.

² Примерът е мой – Р. М.

призмата има максимална стойност (Цървенков и кол. *Сборник задачи по алгебра за 9, 10, 11 клас*, София, 1976)*. В този пример е използвана пасивната конструкция с частицата *се*, която, употребена в спонтанно общуване, носи усещане за категоричност, като акцентът е поставен върху самото действие, а не върху извършителя му: *Да се заключи вратата!** (Н. Хайтов). Когато обаче изказването се отнася към действие от миналото, значението придобива отънък на деликатна молба: *Да беше побързал, а?**.

- Друго значение на *да*-конструкциите е **хортативното** (термин на Р. Якобсон, цит. по Чакърова/Chakarova 2009: 38), т.е. изразяване на подкана, предложение за извършване на дадено действие, реализирано в 1 л. мн. ч.: *Да вървим!*; *Да пороботим!*; *Да починем!* и др. Някои съчетания от споменатия тип могат да се използват и като вметнати изрази: *Хайде, да кажем, това не е свързано с пряката ѝ работа!* (в. „Делник“, 27.07.2000)*.

- Много често в говорната практика употребата на *да*-конструкции е с цел изразяване на **оптативно значение**, т.е. желание за „осъществяване (или осуетяване) на дадено действие, за придобиване или съхраняване на определено статукво“ (Чакърова/Chakarova 2009: 38). Именно тази аналитична конструкция е най-предпочитана за изразяване на благословия или проклетие: *Да сме живи и здрави!*; *Да живее България!*; *Господ здраве да ти дава!**. *Да*-конструкции, които изразяват желание за невъзможно действие, което е трябвало да се извърши в миналото или е трудно и/или изпълнимо в бъдещето/настоящото, могат да бъдат резултативни и относителни или неотносително-резултативни – срв.: *„Да го бях утрепал барем!“ – рече си той с тъга и съжаление* (Г. Караславов)*; *Да беше поне учителка, лекарка, адвокатка... всичко друго, но не и актриса!* (Д. Димов)*. *Да си мислила, когато му е било времето!*; *Да си платила навреме!**

- *Да*-конструкциите в българския език могат да бъдат използвани, макар и рядко, и със значение на разрешение, съгласие, отстъпка (**пермисивно-концесивно значение**): *Да си мълча и аз, че да не стане по-зле*³; *Цвятко бре, я да ти продам една кокошка** (А. Каралийчев).

³ Примерът е мой – Р. М.

• Интересно е да се отбележи една специфична употреба на да-конструкции от перфективни глаголи в отрицателен статус – изразяване на **предпазване**. Тази употреба вербализира действие, което не зависи от волята на субекта и не се употребява в положителни подбудителни изречения: *Внимавай да не паднеш!*; *Да не слънчасаш!* (И. Пете; цит. по Чакърова/Chakarova 2009: 41). Има случаи, в които действието може да зависи от волята на събеседника, към когото е насочено изказването. Тогава значението е по-скоро на забрана, а не на предупреждение: *Да не ме забравяш!*; *Да не тупнеш детето!**.

• За означаване на минали действия да-конструкцията могат да изпълняват и функция на **повествователен императив**, обаче „поради силната си експресивност се употребяват не толкова при разказ, колкото във възклицателни изречения, които най-често са противопоставителни“ (Ницолова/Nitsolova, цит. по Чакърова/Chakarova 2009: 42). Стилистически тези употреби са маркирани с признака разговорност: *Аз да му правя попара всеки ден и млин да му точа, а той да ми стои като пукал насреца* (Чудомир)*.

В следващото изложение ще илюстрираме възможностите за превод на българските да-конструкции на италиански език. Преди това ще припомним, че според повечето изследователи повелителното наклонение в съвременния италиански език има форми само за второ лице, единствено и множествено число. Интересното при спрежението на това наклонение е, че формата за учтивост има различни окончания, тъй като учтивото обръщение в италианския език съвпада с 3 л. ед. ч., а не както в българския с 2 л. мн. ч.

Докато в съвременния български език въпросът за съществуване на конюнктив е спорен, в италианския подчинителното наклонение е граматически утвърдено. То има собствени окончания за спрежение, различни според категорията време, и се употребява при наличие на определени критерии. Както самото име на наклонението подсказва, то се употребява предимно в подчинени изречения.

Съществуват обаче и примери, в които конюнктивът се използва в независими изречения. Именно тогава той се доближава в най-голяма степен до семантиката на българските да-конструкции, т.е. изразява пожелание, заповед, покана (Арменкова, Иванова/Armenkova, Ivanova 1998) – срв.: *Dio vi aiuti!* – *Бог да*

*vi помогне!*⁴. Прието е тази специфична употреба на *congiuntivo presente* да се нарича *congiuntivo esortativo*⁵. Наименованието идва от глагола *esortare*, който носи значенията *увещавам, убеждавам; поощрявам подтиквам; подстрекавам, подбуждам* (Кавалето-Петрова, Бертоли-Симеонова, Иванов/Cavaletto-Petrova, Bertoli-Simeonova, Ivanov 2008).

Може да се каже, че италианското подчинително наклонение не е много често употребявано в разговорната реч, но смятаме за важно да споменем една много характерна негова употреба, която е преводен аналог на **хортативното** значение на гореописаните български повелителни конструкции с *да*. Става въпрос именно за употребата му в 3 л. мн. ч.: *Andiamo! – Да тръгваме!*

Според П. Трифоне и М. Палермо – автори на преведената на български език „Италианска граматика“ (Трифоне, Палермо/Trifone, Palermo 2005), **подчинени условни изречения** се съставят с помощта на глагол, спрегнат в *congiuntivo imperfetto* или *congiuntivo trapassato*. Тези глаголни форми могат да бъдат въведени с възклицателната частица *magari* (*дано, поне; дори, даже*), която най-често се превежда с *да*-конструкция на български език – срв.: *L'avessi saputo prima! – Да го бях узнал по-рано!*; *Magari lo sapessi! – Де да знаех!*⁶

Цитираните примери изразяват **оптативно значение**, семантически сходно на вече коментираните български *да*-конструкции, използвани за изразяване на желание за невъзможно действие, което е трябвало да се извърши в миналото или е трудно и/или неизпълнимо в бъдещето/настоящето.

В заключителната част на настоящото изследване ще спрем вниманието си върху функционални еквиваленти на *да*-конструкции в италианския език, регистрирани при наблюденията ни върху преводни текстове.

а) Най-голям е броят на примерите, в които като аналог на разглежданите конструкции в италианския език се използва ***congiuntivo presente*** – срв.:

⁴ Примерът е на Арменкова, Иванова/Armenkova, Ivanova 1998.

⁵ Вж. Mancini, Magani/Манчини, Марани, [http](http://).

⁶ Примерите са на Трифоне, Палермо/Trifone, Palermo 2005.

...но иди, майко, у дома / и с сърце сичко разкажи/ на моите братя невръстни, / **да помнят** и те **да знаят**, / че и те брат са имали [...]; – *Ma, invece, o madre, torna a casa, e quello / che udito avrai, col cuore, ai pargoletti / fratelli narra: sappiano essi pure / ch'hanno avuto un fratello / e che il fratello é morto [...]*;

Кажу им, майко, **да помнят**, / **да помнят**, мене **да търсят** [...]; – *Di' loro, o madre, tutto quanto, ed essi / si ricordin di me: / Di' lor che su le rocce / a cercar vengan la mia bianca carne [...]*;

...и дете срещнат душманин, / със куришум **да го поздравят**, / а пък със сабя **помилват**...; – *...e poi, quando / incontrino il nemico, lo salutino / con un colpo di quello e l'accarezzino / con la spada...* (Хр. Ботев, прев. Енрико Дамяни/Enrico Damiani);

Черней, горо, черней, сестро, двама **да чернеем**... / *Nereggia, foresta, nereggia, sorella mia, nereggiamo in due con te...* (епиграф у Г. Милев, прев. Антония Ценова/Antonia Tzenova).

Във втория пример при превода на *да помнят* е употребен възвратният глагол *ricordarsi* също в *congiuntivo presente*, но по-интересна е конструкцията, с която се превежда повелителната конструкция *да търсят*. Формата *vengan* е сегашно време на конюнктив на глагола *venire* (идвам), т.е. *vengano a cercare* буквално означава „да идват да търсят“. С цел благозвучие в преводния текст конструкцията е с обърнат словоред и се наблюдава изпадане на крайните гласни, което е характерно за италианските поетически текстове.

Често срещан функционален еквивалент на българските *да*-конструкции е споменатият по-горе *congiuntivo esortativo*, въведен от съюза *che*. Срв.:

– *Да бъде!* *Взemi гу!*; – *Che sia! Prendili pure!* (Хр. Смирненски, прев. Веселина Николова/Vesselina Nikolova);

Какво е това ужасно клепало, дявол да го вземе! *Не ме остава на мира...*; – *Ma che razza di terribile trambusto, che vada al diavolo, non ho più pace!* (Елин Пелин, прев. Веселина Николова/Vesselina Nikolova).

б) Употреба на *синтетично повелително наклонение* като преводен аналог на *да*-конструкциите илюстрират следните примери от творбата на П. Р. Славейков „Изворът на белоногата“:

...Я хайде, бяла българко, / хайде на Стамбул **да идем**, / дете ще шетаи на други, / други на тебе да шетат.; – *Or dunque, bianca Bulgara, / or dunque **vieni, vien con me a Stambùl, / anzi che tu per altri t'affatichi, / altri per te d'affaticarsi intendano!***“ (П. Р. Славейков, прев. Енрико Дамяни/Enrico Damiani). (Тук виждаме императив на глагола *venire* (идвам), но във 2 л., ед. ч, за разлика от оригинала в 1 л., мн. ч.);

...Ако не знаеш, **да знаеш**: / аз съм се клела, заклела / и клетвата ми върна е: / Първо ми либе Никола / първо венчило той ще е/...; – *Se non lo sai, **sappilo dunque: ho fatto / un / giuramento, e a quello che ho giurato / sono fedele; il primo amore mio, / è Nikola e Nikola sarà mio...*** (П. Р. Славейков, прев. Енрико Дамяни/Enrico Damiani).

в) Срещат се и случаи, когато българската *да*-конструкция е преведена с помощта на **именни словосъчетания**, които имат характер на етикетни формули – срв.: *Бай Ганьо казва на трегера едно „да си жив, благодарим“ и влиза в квартирата на Иречека;* – *Vaj Ganjo dice al facchino un „**Buona salute e tante grazie**“ ed entra diretto in casa di Jirecek* (А. Константинов, прев. Лавиния Бориеро/Lavinia Bortiero). Тук *да си жив* е преведено като *Добро здраве!* Подобни са и изрази като *Buon giorno* (Добър ден), *Buona giornata* (Приятен ден), *Buon lavoro* (Лека работа) и др., които имат преки аналози на български език.

В заключение можем да обобщим, че независимо от наличието на конюнктивни форми в италианския език, които са много близки по значение до българските *да*-конструкции, при превод се използват и други функционални еквиваленти. Изборът на конкретен преводен вариант зависи не толкова от предпочитанията на преводача, колкото от познанията му за сложната модална система на българския глагол, от уменията му да вниква в съдържанието на художествения текст, който превежда.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Арменкова, Иванова/Armenkova, Ivanova 1998:** Арменкова, Цв., Иванова, Р. *Италианска граматика*. Пловдив: Летера, 1998. [Armenkova, Tsv., Ivanova, R. *Italianiska gramatika*. Plovdiv: Letera, 1998.]
- Грамматика/Gramatika 1983:** *Грамматика на съвременния български книжовен език*. Т. 2. Морфология. София: Изд. на БАН, 1983. [*Gramatika na savremenniya balgarski ezik*. Т. 2. Morfologiya. Sofia: BAN, 1983.]
- Кавалето-Петрова, Бертоли-Симеонова, Иванов/Cavaletto-Petrova, Bertoli-Simeonova, Ivanov 2008:** Кавалето-Петрова, М., Бертоли-Симеонова, М., Иванов, Н. *Италианско-български речник*. *Dizionario italiano-bulgaro*. София: ЕМАС, 2008. [Cavaletto-Petrova, M., Bertoli-Simeonova, M., Ivanov, N., *Italianisko-balgarski rechnik. Dizionario italiano-bulgaro*. Sofia: EMAS, 2008.]
- Кирякова/Kiryakova 2014:** Кирякова, И. *Италианска граматика с упражнения*. София: Наука и изкуство, 2014. [Kiryakova, I. *Italianiska gramatika s uprazhneniya*. Sofia: Nauka i izkustvo, 2014.]
- Манчини, Марани/Manchini, Marani, http:** Mancini, D., Marani, T. Il congiuntivo. // *Scudit*, <<http://www.scudit.net/mdmancinimarani.htm>>.
- Попов/Роров 1976:** Попов, К. По въпроса за българския конюнктив. // *Помогало по българска морфология. Глагол*. София: Наука и изкуство, 1976, 375 – 385. [Popov, K. Po varpasa za balgarskiya konyuktiv. // *Pomagalo po balgarska morfologiya. Glagol*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1976, 375 – 385.]
- Трифоне, Палермо/Trifone, Palermo 2005:** Трифоне П., Палермо М. *Италианска граматика*. София: Емас, 2005. [Trifone, P., Palermo M. *Italianiska gramatika*. Sofia: Emas, 2005.]
- Харалампиев/Haralampiev 1996:** Харалампиев, Ив. Български форми за повелително и условно наклонение – минало, настояще, бъдеще. // *Проглас*, кн. 3, 1996, 3 – 11. [Haralampiev, Iv. *Balgarski formi za povelitelno i uslovno naklonenie – minalo, nastoyashte, badeshte*. // *Proglas*, kn. 3, 1996, 3 – 11.]
- Чакърова/Chakarova 2001:** Чакърова, Кр. Към въпроса за семантико-функционалните отлики между синтетичните и аналитичните повелителни форми в съвременния български език. // *Научни трудове на съюза на учените – Пловдив. Серия Б. Естествени и хуманитарни науки*, том II. Пловдив, 2002, 279 – 285. [Chakarova, Kr. *Kam varpasa za semantiko-funktsionalnite otliki mezhdur sintetichnite i analitichnite povelitelni formi v savremenniya balgarski ezik*. // *Nauchni trudove na sayuza na uchenite – Plovdiv. Seriya B. Estestveni i humanitarni nauki*, tom II. Plovdiv, 2002, 279 – 285.]
- Чакърова/Chakarova 2002:** Чакърова, Кр. За установяването на нови аналитични форми в парадигмата на българския императив. // *Пространства на езика и присъствието (юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на проф. дфн Иван Куцаров)*. Пловдив: Сема 2001, 2002, 157 – 166. [Chakarova, Kr. *Za ustanovuavaneto na novi analitichni formi v paradigmata na balgarskiya imperativ*. // *Prostranstva na ezika i prisastviето (yubileen sbornik, posveten na 60-godishninata na prof. dfn Ivan Kutsarov)*. Plovdiv: Sema 2001, 2002, 157 – 166.]
- Чакърова/Chakarova 2009:** Чакърова, Кр. *Императивът в съвременния български език*. Пловдив: Пигмалион, 2009. [Chakarova, Kr. *Imperativat v savremenniya balgarski ezik*. Plovdiv: Pigmalion, 2009.]

ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ:

Даміані/Дамяни: Damiani, E. *Congedo* (Na proshtavane v 1869 g.) // *Bulgaria-Italia*, <http://www.bulgaria-italia.com/bg/info/poesia/hristo_botev.asp>.

Даміані/Дамяни: Damiani, E. *Sorgente di biancopiede* (Izvorot na belonogata) // *Bulgaria – Italia*, <https://www.bulgaria-italia.com/bg/info/poesia/petko_rachev_slavejkov.asp>.

Тзенова/Ценова: Tzenova, A. *Il gemito* (Ston) // *Bulgaria-Italia*, <https://www.bulgaria-italia.com/bg/info/poesia/geo_milev.asp>.

Ворриеро/Борниеро: Borriero, L. *Baj Ganjo da Jiricek* // *Bulgaria-Italia*, <https://www.bulgaria-italia.com/bg/info/letteratura/aleko/baj_ganjo_jiricek.asp>.

Николова/Николова: Nikolova, V. *Andrescko* // *Bulgaria-Italia*, <https://www.bulgaria-italia.com/bg/info/letteratura/elin_pelin/andrescko.asp>.

Николова/Николова: Nikolova, V. *Favola della scala* // *Bulgaria-Italia*, <https://www.bulgaria-italia.com/bg/info/poesia/hristo_smimnenski.asp>.